

11. Мороз Л. З. Триєдність як основа універсалізму (національне – загальнолюдське – духове) / Л. З. Мороз // Слово і Час. – 2002. – № 3. – С. 22-32.
12. Поліщук В. Т. Осібний Михайло Драй-Хмара : До 125-річчя письменника і вченого / В. Т. Поліщук // Літературна Україна. – 2014. – 9 жовтня.
13. Самі про себе : Автобіографії українських митців 1920-х років / упоряд. Р. В. Мовчан. – К. : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. – 640 с.
14. Українка Леся. «Не так тії вороги, як добрії люди» / Леся Українка // Українка Леся. Збір. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 8. – С. 19-25.
15. Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності : [монографія] / Н. М. Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.

Summary

Tomchuk Oleg. Nation-centered Intentions of Michael Drei-Khmara.

The article distinguishes some of M.Dray-Khmara's scientific and creative activities epicenters, which accentuate the complex nationally-central topic. Our observations confirm the personal neoclassic poet's evidences fixed in his epistolary selection and diary.

Key words: intension, Ukrainian centricity, national literature, national self-determination, memoirs.

УДК 811.161.2: 659

Лариса Топчій

ЕКСПРЕСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕНТЕТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СУЧАСНІЙ ГАЗЕТНІЙ МОВІ

Одне з чільних місць у мові періодики належить парентетичним конструкціям як синтаксичним маркерам експресивності. У статті на матеріалі газети «Літературна Україна» робиться спроба дослідити експресивно-стилістичний потенціал вставлень, з'ясовуються засоби реалізації експресивності в названих компонентах.

Ключові слова: парентетичні конструкції, експресивний потенціал, емоційно-оцінні значення.

У сучасній газетній мові дослідниками (Баранник Д. Х., Гнатюк А. Д., Городенко Л. М., Грицина В. І., Завальнюк І. Я., Загнітко А. П., Іванова Н. Н., Івкова Н. М. та ін.) відзначено особливо активне вживання образних засобів, що сприяють посиленню експресивності. Ці елементи вербалізуються на всіх мовних рівнях і поєднують два плани змісту: інформаційний, покликаний передавати суть реального чи ірреального, та суб'єктивний, який передає як індивідуальне бачення світу автором, його емотивне ставлення до змісту свого повідомлення, так і прагматику комунікативного повідомлення [6, с. 13]. Під експресивністю розуміємо комплексну граматичну категорію, що репрезентується субкатегоріями образності, емоційності, оцінності, модальності та інтенсивності.

Експресивність як мовну категорію розглядають у семантичному (Винокур Т. Г., Кожина М. Н., Чабаненко В. А., Шаховський В. І. та ін.), семасіологічному (Васильєв Л. М., Петрищева Є. Ф., Фролова О. П. та ін.), стилістичному (Виноградов В. В., Гальперин І. Р., Солганік Г. Я. та ін.) та прагматико-комунікативному (Кисельова Л. А., Ромашова І. П. та ін.) аспектах. Вона забезпечується мовноструктурними

засобами (семантикою, звуковим складом слова, наголосом, інтонацією, афіксом, часткою, порядком слів); різноманітними способами і прийомами стилістичної обробки мовних елементів (розтягуванням звука, алітерацією, асонансом, розбиттям слова на склади, трансформацією усталеної форми, транспозицією граматичних категорій); застосуванням стилістичних фігур (еліпса, повтору, плеоназму, градації, ампліфікації, антитези, оксиморона, каламбуру); використанням тропів (метафори, гіперболи, перифрази тощо).

Виразна експресивність реалізується і на синтаксичному рівні. В українському мовознавстві над проблемами синтаксичної інтенсифікованої виразності як окремого напрямку синтаксичних досліджень працюють Вихованець І. Р., Ганич Д. І., Гуйванюк Н. В., Єрмоленко С. Я., Загнітко А. П., Кисельова Н. П., Олійник І. С., Чередниченко І. Г. та ін. До арсеналу експресивного синтаксису зараховують такі фігури і тропи мови, які виражають суб'єктивне ставлення мовця, посилюють прагматику комунікативного повідомлення. Традиційними вважаються: *накопичення* (різноманітні повтори, багатосполучниковість), *уникнення* (еліпс, зевгма, безсполучниковість), *переміщення* (інверсія, різні види паралелізму тощо). Гальперін І. Р. розрізняє засоби синтаксичної виразності (інверсія, паралельні конструкції, хіазм, повтор, перелічування, антитеза, ретардація) і прийоми організації синтаксичних структур (еліпсис, літота, риторичне питання, замовчування та ін.). Класифікацію засобів експресивного синтаксису Мороховський А. Н. засновує на редукації (еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон), на експансії (повтор, перелічення, тавтологія, вставні, вставлені конструкції та ін.) вихідної моделі, на зміні порядку слів (інверсія, дистантне розміщення синтаксичних одиниць, відокремлення).

Тяжіння до посилення експресивності в українській газетній мові ХХІ ст. спричинено тенденцією до подолання книжності, уніфікації газетної мови та орієнтацією сучасного журналіста на індивідуальне самовираження. В комунікативному просторі сучасних ЗМІ активно використовуються синтаксичні моделі, транспоновані із синтаксису розмовного мовлення. На фоні нейтральних і книжних засобів вони виділяються своїм емоційним забарвленням, експресивністю, оскільки «усна мова безпосередніше й сильніше впливає на людей, ніж мова писемна» [4, с. 36]. Їх наявність, комбінування в тексті, композиційне розташування є специфічною рисою сучасного газетного дискурсу.

Питання синтаксичної експресивізації мови сучасного газетного дискурсу досліджують Гуйванюк Н. В., Єрмоленко С. Я., Завальнюк І. Я., Загнітко А. П. та ін. Синтаксис мови газетно-інформаційного стилю репрезентує великий арсенал експресивних побудов, які на тлі жанрової диференціації вживаються в усіх або властиві лише окремим жанровим групам. Інвентар цих засобів залежить від творчої особистості журналіста, його ідейно-естетичної концепції, світобачення і визначений спільністю їхньої прагматики, в основі якої лежить здатність до експресивізації тексту. Нами зафіксовано синтаксичні експресеми, що є уживаними в різних газетних жанрах. Це еліптичні речення, специфічні питально-відповідні конструкції, спонукальні речення, риторичні оклики та риторичні питання, ланцюги номінативних речень, вставні і вставлені елементи, експресивно-стилістичне словорозташування, парцельовані і сегментовані одиниці, лексичні повторення із синтаксичним поширенням, приєднувальні конструкції, розповідно-окличні речення в ролі заголовкових комплексів. Цей перелік, безперечно, не можна вважати вичерпним, оскільки будь-яка синтаксична одиниця, суб'єктивно забарвлена, може набувати інтенсифікованої виразності.

Відзначимо, що активність використання і експресивна можливість цих засобів неоднакова. Зокрема, це стосується парентетичних утворень, експресивна функція яких, як слушно зауважує Сердюк Н. Ю., спричинена нашаруванням текстових характеристик на статичну природу речення. Під парентетичними конструкціями розуміємо вставлення у реченнєву структуру елементів, що можуть співвідноситися зі змістом деяких конструктивних частин базового речення. Вони виходять за межі ustalених синтаксичних зв'язків, розглядаються як феномен синтаксису речення і граматики тексту, характеризуються специфічною семантикою, вираженням ставлення мовця до повідомлюваного, його оцінки.

Аналіз явища парентези викладено в підручниках, окремих статтях, параграфах в посібниках (Дудик П. С., Загнітко А. П., Плющ М. Я., Прокопчук Л. В., Сердюк Н. Ю., Шульжук К. Ф. та ін.). З'ясування їхньої композиційно-стилістичної функції в художньому контексті запропоновано в дисертаційній праці Олійник З. П., структурно-семантичний аналіз названих компонентів, дібраних із публіцистичних текстів, зроблено в дисертаційній роботі Грицини В. І., нові явища у функціонуванні вставлених конструкцій на матеріалі української преси ХХІ ст. представлено в монографії Завальнюк І. Я. Проте, з'ясування експресивних функцій парентетичних внесень у мові газетно-інформаційного стилю, зокрема діапазон їх емоційно-оцінних значень з різним ступенем експресії, не отримало ще належного опрацювання. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки, метою якої є спроба проаналізувати функціональні особливості вставлень у газетному дискурсі.

Мета зумовлена розв'язанням таких завдань: виокремити найтипівіші семантичні типи внесень, проаналізувати їх експресивні можливості та стилістичні функції. Матеріал для спостережень узято з сучасного періодичного видання «Літературна Україна», в якому парентетичні конструкції посідають чільне місце. Різноманітні семантико-стилістичні, структурні та функціональні ознаки названих синтаксем спричиняють їхню універсалізацію в ролі експресивного засобу. В різних жанрах газетної мови ці експресами, поєднуючи стандарт і експресію, мають як різнохарактерний план вираження, широкий діапазон семантико-стилістичних характеристик, так і неоднаковий ступінь експресивізації викладу. Усі складники експресивності – оцінність, емоційність, образність, зображеність – у парентетичних конструкціях мають специфічний вияв. Вставлення, вирізняючись своєрідними функціями інформування, пояснювання, уточнювання, оцінювання, є типовими спеціалізованими засобами констатації факту, інформативного опису чи інформативної розповіді. Їх прагматична орієнтація – передавання інформації із запропонованою установкою на їх соціальну оцінку.

Як засвідчує аналіз наукових джерел, в мові сучасної української преси виокремлюються чотири основні семантичні типи вставлень: інформативний, логічний, оцінний та ситуативний [3, с. 141; 1, с. 7]. У межах нашого дослідження ми розглянемо експресивно-стилістичний потенціал деяких названих типів. Так, у мові названого видання типовими є внесення інформативного семантичного типу, напр.: *Місце для пам'ятника вибрали не випадково, адже просто територія школи, поряд з якою стояв будинок родини Косачів (тепер тут музей цієї славетної родини) і сад, у якому гуляла маленька Леся* (10. 12. 2015, с. 1). Як слушно зауважує І. Я. Завальнюк, конструкції із цією семантикою увиразнюють появу в реципієнта відчуття інформаційного комфорту, відчуття, що з ним спілкуються як з рівноправним співрозмовником, його поважають, сприймають як достойного партнера [2, с. 168].

Найуживанішими серед названого семантичного типу є ті одиниці, що уточнюють, напр.: *Так-от, «музейні бджілки» – це волонтерки, яків же рік тут, у музеї, виготовляють ті самі «кікімори»... – деякі схожі на зелені шуби (під колір листя), а для зим – на білі* (10. 12. 2015, с. 2); що доповнюють, пор.: *Назвою виставки взято рядок вірша Олександра Стусенка, надрукованого нещодавно в «ЛУ» (цей номер газети з портретом Олександра – теж серед експонатів)* (10. 12. 2015, с. 2); що пояснюють або розширюють думку, напр.: *Переглянуто й затверджено склади журі літературних премій імені Є. Плужника, імені Олеса Гончара, «Благовіст»,... спільно з Народним рухом України планується заснувати нову премію – імені В. Чорновола (військово-патріотична премія, спільно з Міністерством оборони)* (10. 12. 2015, с. 3). Усе частіше простежуємо серед інформативного типу парентезу з довідковою функцією (містяться числові показники, що підтверджують інформацію в основній частині), пор.: *Бо переважну кількість законопроектів (91,5 %) готують депутати* (10. 12. 2015, с. 6). Такі конструкції виконують з'ясувальні функції і не мають вираженого експресивно-емоційного семантичного змісту. Їх використання зумовлене прагненням журналіста в незначних за обсягом матеріалах подати найбільше інформації, відтворити її об'єктивність та вірогідність інформації.

Окрім згаданих функціональних виявів інформативного типу, можна виділити й ті, що супроводжують зміст базового речення, напр.: *... існують соціальні програми НСПУ, а саме: ... організація культурно-мистецьких заходів у навчальних закладах на засадах українознавства та патріотичного виховання (проведено два літературні конкурси для учнівської молоді – Всеукраїнський конкурс юних поетів імені Дмитра Білоуса «Чари барвінкові...» і до Дня української писемності та мови)* (10. 12. 2015, с. 4); що вказують на час дії, пор.: *У ІV випуску нелегального «Українського вісника» (січень 1971), присвяченого світлій пам'яті Алли Горської, висловлена небезпідставна версія, що це було політично замовлене вбивство* (10. 12. 2015, с. 5); що констатують джерело повідомлення, напр.: *Бо медицина в нього (В. Берсенєва) – не тільки покликання, спосіб життя, не тільки «труди і дні» (за Гесіодом), а майже релігія* (22. 10. 2015, с. 3). Такі конструкції здебільшого позбавлені виразної експресії.

Оригінального стилістичного ефекту досягають журналісти, які послуговуються способом комбінування в одному реченні різних за семантикою і функціями парентетичних конструкцій як композиційним прийомом для привертання уваги читача: напр.: *З села Білка, де йому «знайома кожна гілка» (як сказано в одній з пісень на його слова), почалася не лише його «поетична стежка», а й «шлях широкий» до вершин визнання в економічній та банківській діяльності (він перший голова Національного банку України, і саме його підпис стоїть на запроваджених 1992 гривнях)* (05. 11. 2015, с. 1).

Отже, погоджуємося з думкою Завальнюк І. Я., що «вставлені одиниці інформативного типу об'єднує спільна стилістична функція – функція розширення інформаційного простору основного, членоподільного складу речення чи окремих його частин або слів, потреба в якій з'являється побіжно чи заплановано, але з однаковою настановою на створення інформаційного резонансу» [2, с. 169].

Будь-яке мовне явище, яке контрастує із звичайним, стандартним, «працює» на експресію. Аналіз газетної мови засвідчує очевидну інтенсифіковану виразність вставлень у газетних жанрах з доміантою експресивності – художньо-публіцистичних, які апелюють до розмовного мовлення як джерела образності й оцінності. Синтаксис цієї жанрової групи вирізняється різноманітністю, емоційністю, максимально активною позицією автора, що, своєю чергою, спричиняє

експресивізацію викладу. Характерно, що ця функція проявляється у виконанні емотивної, волюнтативної, апелятивної та естетичної додаткових функцій.

Так, експресивні якості в мові газети посилюються в оцінному семантичному типі парентетичних внесень, де авторське «я» проявляється в соціально-політичних, ідеологічних, моральних чи естетичних оцінках. Семантично різнопланова оцінка таких конструкцій репрезентується в побічних зауваженнях, асоціативних висловленнях, виявах ставлення автора до зображуваних подій та суб'єктів, експресії. В цьому семантичному типі дослідники виділяють коментар-роздум автора до висловленого в базовій частині, конструкції з емоційною авторською оцінкою висловленого в основному реченні, засіб вираження мовної оцінки [1, с. 8].

Для конкретизації основних аспектів проблеми, про яку йдеться в публікації, використовують найчастіше вставлення, які слугують коментарем-роздумом автора, репрезентують його позицію з певної проблеми й водночас експресивізують виклад, спрямовують читача на пошуки відповіді, пор.: *У кінці Владика вказав на надію, що зустріч спонукає Кирила прийняти нову позицію щодо російської агресії в Україні, хоча теми зустрічі не будуть політичними (Чому ж тоді буде нова політична позиція Кирила?...) (18. 02. 2016, с. 2).* Як бачимо, в одиницях названого різновиду з'являється додаткова оцінність автора з приводу інформації, напр.: *Закон «Про засади державної мовної політики» Колісниченка-Ківалова, по-бандитському легалізований антиукраїнською частиною Верховної Ради, ... – антиконституційний, колонізаторський закон, спрямований на підступну зміну конституційного ладу в Україні (злочин, передбачений статтею 109 Кримінального кодексу України), на руйнування та знищення України як держави (24. 12. 2015, с. 4).* За парадигмами стилістичних протиставлень (позитивне/негативне, добре/погане, приємне/неприємне) в коментарях-роздумах репрезентується власна оцінка, чим виразність у викладі інтенсифікується більше, пор.: *За деякими даними, найбагатша людина планети (Біле Гейтсе, місце тобі під лавою)... (17. 12. 2015, с. 6).*

Досить активно вживані в мові «Літературної України» парентетичні елементи, що презентують емоційну авторську оцінку того, про що йдеться в основному реченні, напр.: *І як тут не зацитувати розмисли Оксани Забужко (ото вмiє угледіти й зловити потрібну думку; і де тільки не нишпорить вона за знаннями?!)* (18. 02. 2016, с. 6). Наведене питально-окличне вставлення експреси візує монологічний тип думки, і на інформаційний план змісту нашаровується експресивний, напр.: *А київського чиновництва (без найвищих усеукраїнських органів влади!) – близько 3000! (05. 11. 2015, с. 4).*

Інші моделі вставлень оцінного семантичного типу, зокрема одиниці із волюнтативною та апелятивною функціями, не менш уживані в мові «Літературної України»: *Дослідники нарахували 7 тисяч обіцянок (вдумаймося!), які протягом року дали депутати ВР (10. 12. 2015, с. 6) або А ще вони виготовляють прапори, що прикрашають наші танки й БТРи (до речі, їм потрібно багато старої матерії, тож приносьте, кияни, сюди до музею!) (10. 12. 2015, с. 2).* Семантика вставлень з такими функціями відбиває найменші відтінки думок журналіста, передає його емоційний стан, експресивну гаму його почуттів, наприклад обурення, пор.: *Чомусь стан справ з почесними званнями та іншими нагородами інших сферах суспільного життя (а яких тільки заслужених – від будівельників і аж до асенізаторів тощо в Україні немає!)* (29. 10. 2015, с. С.4); сарказм: *..жоден із членів НСПУ не відгукнувся на пропозицію вийти з нашої «нацистської» спілки і вступати до того карикатурного новоутворення (компенсуючи це, ті прийняли до свого « союзу» почесним членом ...*

сумнозвісного «дипломата» Сергія Лаврова – поета і « миротворця») (10. 12. 015. с. 4). У наведених прикладах вставлені компоненти експресивно марковані й актуалізують емоції, що виражають неприйняття такої політичної дійсності, зокрема нечесності, фальшивості, суцільної продажності. Отже, як свідчить матеріал, такі синтаксеми здатні емоційно « заражати» весь текстовий простір, привертати увагу читача, спричиняти у нього емоційний відгук.

У логічному семантичному типі, специфіка якого – актуалізація ознаки певного слова в базовій частині речення, спостерігаємо специфічне винесення вставленої конструкції за межі речення, що сприймається як інноваційне явище в сучасній газетній мові. Напр.: *При цій аргументації минулих домовленостей у церковних справах Владика подав приклади зустрічей у минулому від 1964 року між папами та вселенськими патріархами (Константинополя), немов тут є подібності між Царгородом та Москвою. (Це порівняння Царгорода з Москвою трохи тривожить. Що думав Владика Борис?)* (18. 02. 2016. с. 2). Таке ненормативне розташування парентетичної одиниці посилює експресію висловлення, справляє ефектне враження на читача, чим і створює потрібний авторові стилістичний колорит тексту загалом.

Отже, цілком закономірно, що в реєстр типових синтаксичних експресем досліджуваного газетного видання входять також і різні семантичні типи парентетичних конструкцій, які послідовно реалізують настанову на експресію. Найбільш експресивним забарвленням характеризуються висловлення, які мають у своєму складі вставлення оцінного семантичного типу. Особливості їх уживання розширюють загальнотеоретичні уявлення про явище парентези, оскільки, як засвідчує проаналізований матеріал, такі вставлення втрачають відтінок необов'язковості, додатковості. Окрім уточнення, пояснення, інформативності, вони можуть передавати модальну, оцінно-емоційну та прагматичну інформації і важать не менше за формально основний текст. Вивчення експресивного потенціалу парентетичних конструкцій у комунікативному просторі сучасної газетної мови потребує уважного лінгвістичного осмислення і може бути продовжене у багатьох аспектах проблеми.

Список використаних джерел

1. Грицина В. І. Інфраструктура речення публіцистичного стилю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Грицина. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
2. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
3. Загнітко А. П. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук.праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. I. – С. 135-147.
4. Пилинський М. М. Експресивність стилю масової політичної інформації // М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 35-46.
5. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] / В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Укр.енцикл.», 2000. – 752 с.
6. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С.11-18.

Summary

Topchiy Larisa. Expressive peculiarities of the parantetic constructions in the modern newspaper language.

Parentetical constructions occupy one of the most important place in the newspaper language as syntactic markers of expressivity. The article deals with the author's attempts to analyze expressive and stylistic potential of the parentetical ccomponents, considers ways of expressivity realization in them on the material of the newspaper "Literary Ukraine".

Key words: parentetical constructions, expressive potential, emotional value.

УДК 372.882

Лариса Удовиченко

ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ АНАЛІЗУ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто основні напрями розвитку теорії та технології аналізу образів-персонажів у методиці навчання літератури. Автором визначено основні принципи для добору змісту навчання та організації навчального процесу на різних етап розвитку методичної науки. Особливу увагу зосереджено на вагомому внеску українських учених-методистів у розробку технології вивчення національного і загальнолюдського змісту образів-персонажів.

Ключові слова: теорія, технологія, методика, національний, загальнолюдський.

Підвалини методики літератури як науки, за справедливим твердженням О. Мазуркевича [4, с. 19], складаються не лише тоді, коли вводиться в школі література як навчальний предмет, а в часи, коли виникає потреба навчання підростаючого покоління розуміти писемні тексти, керуватися ними в різних життєвих ситуаціях, а підходи до вивчення літературних творів та аналізу зображених у них осіб завжди передбачали обговорення вічних життєвих цінностей та ідеалів, мотивів духовного служіння суспільству.

Ще у найдавніші часи теорія і технологія вивчення образів-персонажів художніх творів повною мірою залежала від філософії освіти та навчання загалом, від розуміння ролі освіченої людини в духовному і громадському житті суспільств. Про це свідчать перші поетики, що поступово з'являлися і поширювалися у Давній Русі («О образех» Георгія Хіровоска в Ізборнику Святослава за 1073 р., Ізборник за 1076 р.).

Писемні тексти, що використовувалися у школах до XVI ст., носили, переважно, релігійний характер. Їх вивчення, в першу чергу, передбачало засвоєння змісту книг й інтерпретацію духовних постатей. Так в учнів формувалися особистісні погляди і переконання, якими вони мали користуватися у повсякденному житті.

Важливу інформацію про зміст навчання літератури у XVI–XVII ст. містять поширені тоді рукописні «Азбуковники». Поряд зі статтями енциклопедичного характеру, хрестоматійними матеріалами з популярних книг для читання, вони містять і відомості про розвивальний характер навчання, коли учням пропонувалося не лише списування і вивчення напам'ять, а й самостійне складання за зразком промов, послань, віршів. У такій роботі вчителів однаково цікавив як морально-